

Синиша М. Тадић, архивист

Архив Југославије

Београд, Република Србија

sinisa.tadic@arhivu.rs

Оригинални научни рад

Примљено: 26. јун 2023.

Одобрено: 1. новембар 2023.

УДК336.76 „1945”(054)

Лист Демократија о црној берзи и шпекулацији 1945. године

АПСТРАКТУМ: Циљ рада је да прикаже писање листа Демократија о појединим економским питањима из 1945. године, посебно о црној берзи и шпекулацији које су узеле маха на југословенском простору, поготово на територији федералне Србије, и проблемима који су били узроци и последице овог феномена. Развој црног тржишта био је један од узрока нестабилности и фактор који је додатно успорио економски опоравак југословенских народа по ослобођењу. Рад је настао на основу необјављених архивских извора похрањених у Архиву Југославије, затим објављених извора, штампе и релевантне литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Демократска странка, Демократија, црна берза, шпекулација, контрола цена, Србија, максимирање цена, рационалисање производа.

Лист Демократија излазио је као гласило Демократске странке у периоду од 27. септембра до 8. новембра 1945. године, у седам бројева. Лист је уређиван у штампарији „Привредни преглед” у Београду, а администрација се налазила у Гарашаниновој улици (данашња улица Светозара Марковића).¹ Главни уредник листа био је Милан Грол, а издавач Никола Д. Јеремић.² Члан-

---

1 Војислав Ђирковић, „Демократија Милана Грoла и њена идеолошко-политичка улога у јесен 1945. године”, *Годишњак града Београда*, XXV/1978, 357.

2 Никола Јеремић – родом из Ваљева, по занимању предузимач. Учествовао је у Првом светском рату, а током Другог светског рата ухапшен је од стране Гестапоа и оптужен за непријатељску пропаганду. По завршетку рата био је уредник листа *Демократија* (*Демократија Милана Грoла*, уредио Десимир Тошић, Харo: Наша реч, 1990, 45).

ке су, осим Милана Грола, потписивали Никола Ђоновић³, Михаило Божовић и још неколицина особа потписана иницијалима. Драгољуб Јовановић је истакао како се у *Демократији* „осећао темперамент адвоката Драгића Јоксимовића“^{4,5} Главна идеја која се провлачила кроз редове *Демократије* била је „слобода – социјална, национална, политичка, грађанска, морална, и најпре лична“.⁶ У листу је критикована брзина проглашавања законских пројеката без расправа о њиховим манама, као и рад Уставотворне скупштине која је, према мишљењу чланова Демократске странке, постала чисто ратификационо тело.⁷ Представници Демократске странке залагали су се за федеративно државно уређење, противећи се вештачком стварању црногорске и македонске нације. *Демократија* је својом критичношћу државног система указивала на поједине проблеме, што је изазвало државни врх на обрачун.⁸ „Хајка по-

- 3 Никола Ђоновић (15. децембар 1885 – 10. август 1974) – гимназију је завршио на Цетињу а права је дипломирао 1914. године у Београду. Са црногорском омладином залагао се за уједињење Црне Горе са Србијом. Био је члан главног одбора Демократске странке, али по завођењу личног режима краља Александра Карађорђевића 1929. године посветио се адвокатури. Пред судом је током 1941. године бранио студенте комунисте. Током Другог светског рата одређени период је провео у бањичком логору. Посебно је познат као бранилац пуковника Драгољуба Михаиловића 1946. године. Бавио се економском теоријом и економским проблемима, где се залагао за интервенционистичку привредну политику. После смрти Милана Грола сматран је председником Демократске странке, иако никада није званично изабран на ту функцију (*Српски биографски речник*, књ. 3, Нови Сад: Матица српска, 2007, 513).
- 4 Драгић Јоксимовић (1893–1951) – правник и члан Демократске странке. Био је народни посланик за Моравски округ, док је запаженија његова активност после Другог светског рата. Био је члан Привремене народне скупштине и активан у Законодавном одбору. Заједно са Миланом Гролом покренуо је лист *Демократију*, где је извесно да је он аутор значајног броја чланака. Најпознатији је као бранилац пуковника Драгољуба Михаиловића 1946. године. Ухапшен је и осуђен 16. јуна 1949. године на три године затвора уз губитак грађанских права на једну годину. Умро је 1. августа 1951. године у затвору у Сремској Митровици. Рехабилитован је 2002. године (Срђан Цветковић, *Портрети дисидентата*, Београд: ИСИ / Центар за унапређивање правних студија / Истраживачко – издавачки центар Демократске странке 2007, 89–90).
- 5 Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, књ. VIII, Београд: Службени гласник / Култура / Правни факултет Универзитета / Архив Србије и Црне Горе / “Филип Вишњић”, 2008, 165.
- 6 Момчило Павловић, *За Тита или за Краља: избори за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945*, Београд: ИСИ, 2007, 117.
- 7 Више о ставовима првака Демократске странке у: *Треће заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије. Заседање Привремене народне скупштине, 7–26. август 1945. Стенографске белешке*, Београд: Президијум Народне скупштине НФРЈ, 1952.
- 8 Чланови НФЈ су у појединим случајевима вршили физичке нападе на продавце *Демократије*. Један продавац на Славији је био повређен, док је фонд листа спаљен (Момчило Павловић, *Историја Демократске странке*, књ. 3, Београд: Службени гласник / ИСИ, 2009, 177–178).

ведена против 'Демократије', писао је Милан Грол, „хајка ни аргументима ни речима уопште, и најгорим али речима, него хајка физичка – отимањем бројева из руку продаваца, цепањем, поливањем бензином и паљењем листа и одеће и руку оних који 'Демократију' продају, демантује све изјаве и све законе о политичким слободама”.⁹

Активисти Народног фронта Југославије су 18. октобра 1945. године организовали паљење листа на улицама Београда.¹⁰ Наредног дана власт је демантовала своју умешаност истицањем „да су поједине групе грађана, [...] подстакнуте, а на неким местима изазване од елемената који раде на уношењу забуне и изазивању нереда, извршиле цепање и паљење листа 'Демократија'”. У завршном делу саопштења, које је пренела *Политика*, грађани су упозорени „да убудуће не наседају разним провокацијама”.¹¹ *Демократија* је престала да постоји непосредно после ових догађаја када је синдикат графичких радника одлучио да више не штампа лист.¹² Власт је ову појаву окарактерисала као слободу штрајка и одсуство моралног права да сугерише радницима како да се поставе у таквој ситуацији. Убрзо је забрану потврдио савезни јавни тужилац, по чијем налогу је последњи број, који није стигао до читалаца, заплешен. На основу сећања Милована Ђиласа „'Демократија' је забрањена на тај начин што су комунистички омладинци, са знањем партијског вођства извршили јавно паљење”.¹³ Јосип Броз Тито је у разговору са представницима британског парламента и њиховим новинарима 12. новембра 1945. године изјавио како је лист забрањен пошто је својим писањем хтео да „унесе дух раздора [...] и низ неистина врло деструктивног карактера”. Тито је сматрао да је заплена била довољна опомена да се убудуће „паметније пише”.¹⁴

Велики простор у својим ступцима лист *Демократија* посвећивао је економским питањима и проблемима везаним за привредну обнову земље. Као једина активна опозиција, прваци Демократске странке критиковали су економске мере власти у Привременој народној скупштини, где су се залагали за очување приватне својине, постепено спровођење аграрне реформе и сарадњу са савезничким земљама у обнови земље.¹⁵ Економску политику нове власти спроводили су најпре народноослободилачки одбори, а потом

9 *Демократија*, бр. 5, 25. октобар 1945. године.

10 Више о Народног фронту у: Srđan Škoro, *Narodni front u političkom životu Jugoslavije: 1947–1953. godine*, magistarski rad, Beograd, 1989.

11 *Политика*, 19. октобар 1945. године.

12 Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam: obnova i zatiranje posleratne opozicije*, Beograd: Privredno-pravni priručnik, 1990, 74.

13 Milovan Đilas, *Vlast*, London: Naša reč, 1983, 24.

14 Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. II, Загреб: Напријед, 1959, 112.

15 Павловић, *За Тита или за Краља*, 120.

народни одбори који су били задужени за расподелу хране, одузимање ратне добити, експропријацију и организовање што брже и масовније производње коју је у почетку требало довести од предратног нивоа.¹⁶ После ослобођења земље, требало је све напоре усмерити у правцу стабилизације прилика и постављању економске подлоге која би убрзала процес опорављања земље од тешких последица рата. Упркос томе, поједине економске мере појачале су нестабилност привредних прилика на југословенском простору.

Непосредно по завршетку Другог светског рата на југословенској територији дошле су до изражаја врло оштре централистичке тенденције од стране државних органа.¹⁷ Милан Грол у чланку *Демократије* утврдио је да би држава требало да остане регулатор привредних односа „било у својству произвођача, било у својству трговца”. Ипак је у пракси, по мишљењу Милана Грола, неопходна била систематичнија и организованија централистичка државна управа. Према Милану Гролу, недостајало је иницијативе одозго, добрих организационих одлука и правних прописа који би регулисали постојеће стање. Грол је привредну политику нове власти окарактерисао као недостатак „једне одређене привредне политике”.¹⁸ Чланак непотписаног аутора бавио се питањем до којих граница би требало да иде државна интервенција у привреди. Непознати аутор дао је сугестију о неопходности комбинације два система: система слободне трговине и система дириговане привреде, уз опаску како је други неопходнији у датом моменту. За државну интервенционистичку политику, према мишљењу непотписаног аутора, био је „неопходан стручан кадар који би подржао приватну иницијативу”.¹⁹

Монетарна реформа из априла 1945. године²⁰ била је једна од првих мера за обнављање привредног јединства југословенске државне територије, која је била подељена на седам подручја, на којим је циркулисало седам врста новца.²¹ Власт је увођењем јединствене валуте, динаром ДФЈ, покушала да оконча монетарни хаос настао ослобођењем југословенских територија.²² Приликом размене морала се утврдити вредност релације између новог др-

16 Момчило Митровић, *Изгубљене илузије*, Београд: ИНИС, 1997, 17.

17 Branko Petranović, „Prilog izučavanju planiranja i finansiranja privredne obnove u Jugoslaviji 1945–46.”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 2/1963, 91.

18 *Демократија*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

19 *Исто*, бр. 4, 18. октобар 1945. године.

20 Закон о повраћају и замени окупационих новчаница (*Службени лист ДФЈ*, 20/45); Закон о курсевима за повлачење окупационих новчаница и о регулисању обавеза (*Службени лист ДФЈ*, 23/45).

21 Marija Obradović, „*Narodna demokratija*” u Jugoslaviji 1945–1952, Beograd: INIS, 1995, 72.

22 Архив Југославије (АЈ), Министарство финансија Владе ФНРЈ (12)–471.

жавног новца и оног који је био у оптицају, како би први стекао извесну куповну моћ.²³ Замена новца је вршена само до износа од 5.000 динара ДФЈ, а сви грађани који су поседовали више новчаних вредности добијали су потврде које су успели да наплате тек после издвајања одређеног износа у Фонд за обнову и помоћ пострадалим крајевима.²⁴ Несрећеност финансија изазвала је незакониту трговину страним валутама, златом и другим драгоценостима. Створена аномалија, по речима Мирка Врбице, довела је до тога да је „окупатор штампајући динар до бесконачности откупљивао драгоцености, а сада [август 1945. године] наши савезници купују тај исти динар за своју валуту и опет откупљују за ништавне цене остатак тих драгоцености”.²⁵ Суштина нестабилности новца, према мишљењу непотписаног аутора *Демократије*, била је та „што се обим новчаног оптицаја увећава много брже него производња економских добара намењених размени”.²⁶

Наредни потез власти било је регулисање цена производа, односа цена и плата, што је било подржано пропагандом у штампи. У чланку листа *Борба* указано је на неопходност доношења уредбе о контроли цена којом би се олакшала расподела робе и извршила реорганизација апарата за одређивање цена у свим федералним министарствима.²⁷ Цене су прописане Уредбом о одређивању цена у динарима ДФЈ од 20. априла 1945. године, када је висина цена производа из августа 1939. године увећана за 30%.²⁸ Милан Грол је на седницама Владе ДФЈ често напомињао како се висина цена на овакав начин није могла одржати пошто робе није било у довољној мери на тржишту. Такође, указивао је на проблем вредности валута из 1939. и 1945. године, где однос монополских и пољопривредних цена није био складан.²⁹ Да однос вредности валута пре Другог светског рата и по његовом завршетку није био у истој равни говори податак да је исти производ по завршетку замене достигао од два до пет пута вишу цену. Овакав систем одређивања цена „подржавао је најскупљег произвођача”.³⁰

---

23 АЈ, 12-470.

24 У горем положају су била предузећа. По решењу које је потписао министар финансија Сретен Жујовић 25. јуна 1945. године, само предузећа која су била значајна за обнову земље могла су добити до 30% својих потраживања. Проблем је настајао што процену потребе да се предузећу исплати до 30% његовог потраживања „цени налогодавац благајне који треба да изврши исплату” (АЈ, 12-471).

25 АЈ, 12-472.

26 *Демократија*, бр. 5, 25. октобар 1945. године.

27 *Борба*, 31. октобар 1945. године.

28 АЈ, 12-488.

29 *Zapishnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943–1945*. Priredili Branko Petranović i Ljiljana Marković, Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito”, 1991, 88–89.

30 Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme ob-*

По питању вредности валуте *Демократија* је у чланку непотписаног аутора истицала како је власт на вештачки начин покушала да обезбеди вредност новој валути тако што су регулисане цене. Према писању аутора, „нови динар требало је да се својом куповном моћи приближи предратном динару”.³¹ Несистематско прописивање и одређивање цена, према мишљењу непознатог аутора, довело је до појаве да су појединим производима цене прописиване три пута, а неким ниједном. Прописане цене су „скоро увек биле ниже него што је то стварно стање допуштало”.³² Непознати аутор је истицао како је интервенција државе била неопходна да би намирнице стигле до најугроженијих социјалних категорија становништва и само када је тај циљ постигнут оправдане су „мере које власти предузимају да би силом свог ауторитета одржале цене на извесној висини”. У сваком другом случају, политика одређивања цена представљала је „насилје над привредним механизмом једне земље”.³³

У другом чланку *Демократије* образлагано је како вештачке цене нису могле бити одржане у пракси. Оваква политика изазвала је формирање црноберзијанских цена које су значајно одступале од прописаних.³⁴ Ниске цене и страх од казне због прекорачења прописане цене уверио је део трговаца да своју робу не износе на тржиште, што је изазвало несташицу појединих производа.³⁵ Оваква ситуација створила је погодну климу за развој црног тржишта. Најчешћи предмет шпекулације на црном тржишту биле су животне намирнице, текстил, обућа и грађевински материјал. Казне за шпекуланте биле су веома оштре, посебно у првим данима по ослобођењу земље.³⁶ У каснијем периоду они су углавном кажњавани новчано или затворском казном, у зависности од тежине прекршаја.³⁷ Непосредно по завршетку Другог светског рата честе су биле вести о хапшењу извесног броја шпекуланата.³⁸

---

nove, Beograd: ISI, 1969, 369.

31 *Демократија*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

32 *Исто*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

33 *Исто*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

34 *Исто*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

35 Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti*, 366.

36 На самом крају Другог светског рата, поједини шпекуланти су осуђени на смртне казне.

37 Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd: ISI, 2006, 440.

38 Приликом лишавања слободе извесне групе људи у кафани *Руски цар* поводом трговине златом и страним валутама, уместо имена дата је друштвена структура лишених слободе: то су били лекари, чиновници, трговци, цариници и месари (Бранко Петрановић, „Обнова у Београду 1944–1945”, *Годишњак града Београда*, XVII/1970, 186).

Најнеповољнија тржишна ситуација била је на територији федералне Србије, где је приватни сектор био дубоко укорееен.³⁹ Цене на црном тржишту су константно расле и карактерисала их је велика разлика по окрузима. Тако је у Београду постојало велико варирање цена пољопривредних производа током јула 1945. године у односу на килограм одређене намирнице: „пасуљ од 4 до 65 динара, парадајз од 8 до 25 динара, лубенице од 10 до 40 динара, кобасице од 120 до 140 динара”.⁴⁰ Цене појединих производа ишле су преко 100% од прописаних.⁴¹ Сарадња на државном врху при одређивању цена разних грана производње није постојала, као ни сарадња међу федералним јединицама. Нормиране цене показивале су апсурдне разлике, где је у појединим случајевима сировина достигала већу цену од готовог производа.⁴² На пијаци један метар штофа за мушко одело коштао је од 1200 до 2000 динара, док је прописана цена била од 80 до 150 динара.⁴³ Имућнији грађани, због нереалности курса, покушавали су да на црном тржишту за свој новац купе било какву робу, што је изазивало несташицу исте и повећање цена.⁴⁴ Поједина роба је на путу до потрошача поскупљивала за 70–80%.⁴⁵

Узроке оволике варијације цена можемо потражити у великом недостатку индустријске робе.⁴⁶ Цене индустријске робе имале су спорији темпо раста од пољопривредних, што је стварало такозване „маказе цена” у корист других. Предузећа су повећавала цене производима услед опале производње, до 50% у односу на предратну како би одржала рентабилност. Самим тим, сељак је подизао цене својим производима пошто је мислио „по искуству на Недићев динар [...] да новац губи вредност”.⁴⁷ Осим тога, слабе саобраћајне везе успоравале су транспорт и допремање робе, о чему су сведочиле велике разлике у ценама по окрузима. Слабост државног трговачког апарата и задруга који нису били у стању да снабдевају грађанство такође је подстакло

---

39 Влајко Беговић, директор Завода за савезно планирање, у свом реферату о ценама утврдио је да у „Србији и Војводини где је јак приватни сектор, претрпели смо привремено неуспех” (АЈ, 12-488).

40 Исто.

41 Петрановић, „Обнова у Београду 1944–1945”, 197.

42 АЈ, 12-488.

43 *Борба*, 1. јул 1945. године.

44 *Cvetković, Između srpa i čekića*, 439.

45 *Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti*, 360.

46 Државни уред је одобравао цене индустријских производа калкулисане на бази максималних надница, ниске продуктивности рада и непродуктивних издатака и тиме помагао „одржање ниске продуктивности наше индустрије и убијање ударништва и иницијативе” (АЈ, 12-488).

47 Цене пољопривредних производа повећане су од шест до двадесет пута у односу на предратне, док је раст индустријских цена био од два до пет пута (АЈ, 12-488).

развој црне берзе. Несташица појединих производа изазивала је повећање цена и производа којих има на тржишту. Демократе су упозоравале како је оваква политика цена могла довести до застоја у размени робе. Непознати аутор чланка у *Демократији* утврдио је постојање потпуног застоја у домаћем систему снабдевања јер није поштован основни захтев сваке трајне економске политике, да стоје „у сагласности са привредном структуром земље у којој се те мере спроводе”.⁴⁸ Да економски систем није функционисао сведочи податак да је једино хлеб био намирница која је редовно и у прописаној количини додељивана током 1945. године.⁴⁹

Власт је на различите начине покушавала да ослаби позиције шпекуланата. На такво деловање су их обавезивале и уговорне обавезе са УНРА, која је захтевала сузбијање црне берзе и развијање система рационисања како би се избегла инфлација.⁵⁰ Милан Грол је имао резерве према Закону о сузбијању недозвољене шпекулације и привредне саботаже, донетом 25. априла 1945. године, истичући „да се дешавају крупне грешке”, и да се води репресија као средство вођења текуће економске политике.⁵¹ Потврду можемо пронаћи у самом закону у којем се изричито наводи да се под саботажом сматрала свака радња „која доводи у опасност правилно и брзо пословање привредних и саобраћајних предузећа [...] и све оно што би могло ићи на штету интереса народне привреде или државне привредне политике”.⁵² Чланови овог законског пројекта, према Гроловим речима, исказивали су „недореченост и произвољност”.⁵³ Пријаву да је неко шпекулант по закону је могло поднети „ма које лице”, што је стварало додатни простор за оптужења из личних разлога.⁵⁴ Власт је у појединим моментима користила шпекулацију као начин обрачуна са опозицијом и њеним носиоцем, Демократском странком.⁵⁵ У *Борби* су поједини чланци оптуживали опозицију као организатора шпекулантских радњи и црне берзе.⁵⁶

48 *Демократија*, бр. 6, 1. новембар 1945. године.

49 Александар Ракоњац, „Исхрана становништва Југославије у периоду обнове земље (1945–1947)”, *Зборник Матице српске за историју*, 94/2016, 74.

50 Branko Petranović, „Pomoć UNRE Jugoslaviji”, *Otisak iz Zbornika radova istorija XX veka*, II (1961), 169.

51 *Zapisnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943–1945*, 83.

52 *Службени лист ДФЈ*, 26/1945.

53 *AVNOJ i Revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Priredili Slobodan Nešović i Branko Petranović, Beograd: Narodna knjiga, 1983, 683.

54 Наташа Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, Београд: ИНИС, 2009, 194.

55 Бранко Петрановић, „Грађанске странке у Југославији 1944–1948 и њихов карактер”, *Историјски гласник*, 1/1969, 77–78.

56 *Борба* је директно напала Демократску странку као главног организатора црне берзе

Чест вид борбе против црног тржишта било је организовање демонстрација. Демонстранти су 19. априла 1945. године уз паролe „доле народне дерикоже” захтевали извршење претреса у појединим радњама.⁵⁷ Народни фронт Југославије тражио је од својих чланова да подрже борбу против шпекуланата развијајући на пијацама „дух контроле”.⁵⁸ Органи власти су 27. јуна 1945. године на Каленићевој пијаци и Цветном тргу у Београду пронашли петсто особа које су трговале без одобрења.⁵⁹ У извештају Министарства унутрашњих послова ФНРЈ за месец новембар 1945. године наведено је како је број шпекулативних прекршаја свакодневно у порасту, те да преко 90% истих остаје некажњен.⁶⁰ Као подстрек за активније супротстављање организоване су бесплатне поделе заплењене робе грађанству.⁶¹ Контролни органи Министарства трговине и снабдевања су координисано деловали са друштвеним организацијама по овом питању и додељиване су награде најуспешнијима.

У непотписаном чланку *Демократије* наглашена је вештачка предност коју је држава давала потрошачким задругама и другим организацијама за снабдевање. По мишљењу непознатог аутора, власт је очекивала да ће „те организације, продајући робу по нижим одн. прописаним ценама, успети да снизе цене на пијаци”.⁶² Овакви поступци имали су привременог успеха, али и једну значајну последицу – пијаце су с временом опустеле. Тако се у чланку *Демократије* пренела информација како власт недовољно еластичном, а често и непотребно оштром политиком цена, спутава полет предузетника и трговаца. „Трговина је”, по речима непознатог аутора, „услед разних мера регулисања промета, расподеле и цена, скоро потпуно замрла”.⁶³

пошто су на то указивали „њихови поступци у Народној скупштини који нису ниједном једином речи устали против шпекуланата. Та чињеница, а затим и програм Демократске странке господина Милана Грoла и његов став у погледу учествовања на изборима за Конституанту показали су народним масама да се тзв. демократи ослањају у земљи пре свега на шпекуланте и на црноберзијанце, да су они у ствари политички организатори, инспиратори, и покровитељи њиховог злочиначког рада” (*Борба*, 26. септембар 1945. године).

- 57 На пример, пред кућом месара Милана Миковића демонстрирало је 2000 грађана са плакатима „смрт народним крвопијама” (Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, 192).
- 58 Петрановић, „Обнова у Београду 1944–1945”, 186.
- 59 Лист *Борба* описује ове две пијаце као велика вашаришта на којима делују шпекуланци који нуде разне производе по високим ценама (*Борба*, 1. јул 1945. године).
- 60 АЈ, Савез комуниста Југославије (507), 507-X 2-II/5.
- 61 Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd: Institut društvenih nauka / Odeljenje za istorijske nauke, 1964, 36.
- 62 *Демократија*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.
- 63 *Исто*, бр. 4, 18. октобар 1945. године.

У већ поменутом извештају Министарства унутрашњих послова ФНРЈ за месец новембар 1945. године указивано је на развој шпекулације код „трешаринских органа, шофера, железничко-саобраћајног особља, које је увећико главни канал преко кога се роба, која је предмет шпекулације, преноси”.⁶⁴ Мере о ценама нису биле довољно простудиране и нису увек одговарале стварној ситуацији. Влајко Беговић⁶⁵, директор Завода за савезно планирање, у свом реферату о ценама је истицао како Уред за цене није имао неку политику цена, већ је радио „бирократски и својим радом омогућавао дезорганизацију у ценама”. Према Беговићу, „трговцима је одобравана цена на основу тога колико су плаћали робу”, а због профита, „индустријалац и трговац су били заинтересовани да дижу цене”.⁶⁶ Осим тога, држава је неким мерама директно помагала шпекулацију. Произвођачи шећерне репе исплаћивани су у натури. Већи произвођачи, због огромних количина шећера, исти су продавали на црној берзи. Шећер је био један од најдефицитарнијих производа, који се продавао по ценама од три до пет хиљада динара.⁶⁷

Демократија је критиковала власт упозоравајући како је шпекулација последица, а не узрок. Један од узрока развита шпекулације било је максимирања цена. Због минималних или непостојећих прихода, ова појава натерала је произвођаче да смање приносе агркултуре коју су обрађивали. Ланац последица настао лошом политиком цена настављен је већом несташицом производа. У чланку непотписаног аутора истицало се како максимирање цена није било могуће само одређеном броју артикала, док је део производа остао без прописаних цена. На тај начин стварао се извештан несклад између потреба тржишта и прописаних цена. Према мишљењу аутора, потребно је било систематично извршити максимирање цена пошто „максимирање цена једном артиклу, увек повлачи за собом потребу за максимирањем цена читавом низу других артикала”.⁶⁸ У другом чланку *Демократије* непознати аутор је тврдио да „потпуно је илузорно свако максимирање цена када народу није

64 АЈ, 507-Х 2-И/5.

65 Влајко Беговић (8. фебруар 1905 – 17. фебруар 1989) – основну и средњу школу је завршио у Сарајеву. Комунистичкој партији Југославије приступио је 1930. године. Био је предавач на Комунистичком универзитету у Москви 1935–1936. године. Од 1939. до 1943. био је заточен у више логора на територији окупиране Француске. После Другог светског рата био је потпредседник Савезне планске комисије, директор Савезног завода за привредно планирање, директор Института за међународну политику и Института друштвених наука. Беговић је био оснивач Високе школе политичких наука у Београду. Објавио је велики број чланака и студија о економским и политичким питањима (*Српски биографски речник*, књ. 1, Нови Сад: Матица српска, 2004, 459).

66 АЈ, 12-488.

67 Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, 35.

68 *Демократија*, бр. 4, 18. октобар 1945. године.

обезбеђена исхрана, јер се неће наћи ниједан грађанин који ће за љубав одржања апстрактних законских прописа пристати да остане гладан”.⁶⁹ Иако је замишљено као пропис који ће угушити црну берзу, систематизовано максимирање цена није могло да допринесе њеном слабљењу пошто се прописани производи нису могли пронаћи у државним задругама и радњама.⁷⁰

Лист *Демократија* нудио је решење у виду завођења система рационарања пошто „грађанину није довољно да добије потрошну књижицу, већ да добије потрошне артикле које та књижица предвиђа”.⁷¹ Под тим се подразумевао развијен систем снабдевања по целој земљи уз деловање стручног кадра за трговачке послове.⁷² Осим тога, у извештају Министарства унутрашњих послова ФНРЈ било је наведено како чиновници који су били задужени за ова питања „ни политички ни стручно нису били на висини задатка”. У наставку је исказана потреба јачања државног сектора и „рационисање само основних намирница (хлеб, со, маст, месо, шећер, и одело)”.⁷³ Непотписани аутор *Демократије* је овај потез видео као уступање економске стручности политичкој, „која је била нестручна и неодговорна”.⁷⁴

Проблем прописивања цена, појава шпекулације и развој црне берзе директно су утицали на грађанство. Реалне цене дневница радника током 1945. године пале су за 50% пошто је због преовлађивања слободне трговине био разбијен систем расподеле добара. Сиромашнији сељаци су морали да докупљују пољопривредне производе, док се код богатијих нагомилавао новац.⁷⁵ Жеља за повећањем прихода и рентабилношћу натерала је предузећа на снижавање дневница. У чланку *Демократије* потписаном иницијалом Н. изнета је тврдња како сва индустријска предузећа имају свој природни „шпекулативни став”. Аутор текста указао је на пад реалне дневнице радника од 1940. године, која је у поређењу са дневницом коју су радници добијали у јесен 1945. године била пет пута мања.⁷⁶ Демократе су упозоравале како је

69 Исто, бр. 6, 1. новембар 1945. године.

70 Петрановић, „Обнова у Београду 1944–1945”, 186.

71 *Демократија*, бр. 6, 1. новембар 1945. године.

72 Да су потребе за квалификованом радном снагом биле неопходне, говори податак како је у Војнотехничкој радионици у Крагујевцу на хиљаду радника долазио један инжењер и пет техничара (Petranović, „Prilog izučavanju planiranja i finansiranja privredne obnove u Jugoslaviji 1945–46.”, 92).

73 Рационисање робе није у потпуности решавало питање црне берзе, пошто су шпекуланти проналазили „рупе” у систему и трговали са рационисаном робом. О томе сведочи извештај број лица ухапшен у Београду због шверца и продавања на црној берзи „рационализоване робе” (АЈ, 507-Х 2-II/5).

74 *Демократија*, бр. 4, 18. октобар 1945. године.

75 АЈ, 12-488.

76 Аутор је навео пример опадања дневнице: „један квалификовани радник 1943. године

рат изменио животни стандард, могућности снабдевања и како су створене осетне разлике између друштвених слојева. У непотписаном чланку листа *Демократија* тврђено је како су радници током рата своје залихе одеће, обуће и намештаја разменили на селу за неопходне намирнице, док су на тржишту намирнице добијале друге друштвене категорије, које су располагале са више новца. Непознати аутор изразио је наду у проналажење решења пошто би „просечна зарада оних који живе од продаје своје радне снаге била [...] можда довољна за животни минимум када би било довољно робе на тржишту”. „Онда би се и цене држале“, тврдио је аутор, „и било би неке сразмере између животних цена и зараде.⁷⁷ Да је становништво било у тешком положају сведочи податак по којем су трошкови живота на територији федералне Србије само у јуну и јулу 1945. године порасли за 21% у односу на претходне месеце. Такође се наводи како су трошкови живота, у јуну и јулу 1945. године, повећани у Београду за 11,07%, а у Новом Саду за 32,24%.⁷⁸

Демократе су у својим чланцима нудиле два могућа решења помоћу којих би шпекулација опала. На први начин грађанима би требало обезбедити намирнице којима су прописане цене. Пошто то није било могуће, онда је требало поћи другим путем, „тј. пустити цене да се слободно формирају интервенишући само ради обезбеђења свим слојевима основних намирница. Под притиском све веће понуде, [...] цене ће морати постепено да падну”.⁷⁹ Други начин који је *Демократија* нудила као решење била је сарадња између државног и приватног сектора. Непотписани аутор дао је предлог како се државној привредној организацији могло оставити „снабдевање грађанства извесним артиклима [...] на пример снабдевање хлебом, извесним индустријским артиклима, угљем, увозним артиклима итд., док би се снабдевање осталим артиклима морало препустити, под контролом, приватној трговини”. Таква сарадња државног и приватног сектора довела би „до поновног сређивања домаћег тржишта и до редовнијег снабдевања, а тиме и до искључивања шпекуланата, јер њих има само на неорганизованом и хаотичном тржишту”.⁸⁰ Демократска опозиција захтевала је координисан рад државне и приватне иницијативе,

---

имао је недељно просечно 3000 динара, док је 1940. године имао недељно 600 динара. Дакле у новчаним јединицама 1943. године, надница је била пет пута већа. Како стоји са куповном способношћу ове наднице? Док се за недељну зараду од 600 динара, 1940. године могло набавити 33 кг масти, дотле за недељну зараду од 3000 дин, 1943. године једва да се могло набавити један и по кг. Реална надница је као што се види ишчезла. Данас просечна недељна зарада квалификованих радника износи 960 динара. За ову суму могло би се набавити 6 кг масти” (*Демократија*, бр. 5, 25. октобар 1945. године).

77 Исто, бр. 5, 25. октобар 1945. године.

78 АЈ, 12-488.

79 *Демократија*, бр. 2, 4. октобар 1945. године.

80 Исто, бр. 6, 1. новембар 1945. године.

ревидирање система максималних цена, побољшани систем снабдевања из којег би проистекло постављање реалног система цена.

Пошто није било могуће обезбедити допремање свих неопходних намирница до конзумената, морала се подршка дати плану за ојачавање приватног сектора. Држави је у том прелазном периоду била неопходна сарадња са приватним делом пошто је он обухватао „огромну већину пољопривреде, велику већину трговине на мало, већину занатства и приличан део грађевинарства”.⁸¹ Без подршке приватног сектора снабдевање Београда током 1945. године није било могуће.⁸² Привремена влада ДФЈ је у својој декларацији од 9. марта 1945. године истакла како ће „Влада обезбедити пуну слободу и помоћ приватној иницијативи у привреди, без које се не може замислити брза обнова наше земље”.⁸³ Ипак, током 1945. године изражено је јачање државног сектора кроз различите облике укидања приватне својине и интервенционизма.⁸⁴ Конфискација, а затим национализација, утицале су на крах приватног сектора на југословенској територији. Приватно је у новим условима друштвено-економских односа добијало значење „шпекулације и пљачке”.⁸⁵ У прилог томе ишла је тврдња како су поједини органи власти у Београду током 1945. године отишли „улево” и у потпуности заочили приватну иницијативу.⁸⁶ Демократска странка и Милан Грол истицали су значај приватне иницијативе и њихову неопходност у обнови разрушене земље. Одузимање огромног дела поседа и целе индустрије навело је непотписаног аутора чланка у *Демократији* да утврди како „вечити рефрен бројних пресуда кривичних судова ’уз конфискацију целокупне имовине’ нагони на размишљање да ли је конфискација последица или циљ”.⁸⁷

Непознати аутор у чланку *Демократије* писао је како власт није дала шансу приватном сектору да се развије. Према непотписаном аутору, догодило се то да „инвентар остане у приватним рукама, свака иницијатива у државним и да се на истим добрима створе два господара, од којих ни један не зна шта су његова права и дужности”.⁸⁸ Аутор је био мишљења да привреда заснована на приватној својини тражи одговарајуће методе рада и управљања „да власник буде и стварни организатор рада на свом имању, јер само тако он

81 Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, 84.

82 Петрановић, „Обнова у Београду 1944–1945”, 179.

83 *AVNOJ i Revolucija*, 659.

84 Svetković, *Između srpa i čekića*, 432.

85 Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, 198.

86 Петрановић, „Обнова у Београду 1944–945”, 179.

87 *Демократија*, бр. 7, 8. новембар 1945. године.

88 *Исто*, бр. 7, 8. новембар 1945. године.

може да буде и одговоран за све евентуалне злоупотребе његовог власничког права”. Непотписани аутор је ову тему закључио речима како се код нас „на привредно уређење једног система примењују методи другог. То је хаос који не служи ниједној идеологији”.⁸⁹ Планска привредна политика изискивала је јединство државног и приватног сектора и њихову „тесну сарадњу”.⁹⁰ Ипак, планови државне власти по питању шпекулације и политике цена били су следећи: осигурати реалне плате радника и обезбедити животни минимум; појачати развој индустрије и саобраћајних веза; ојачати државни и задружни сектор на рачун приватног; стабилнијим ценама омогућити калкулацију и планирање привреде.⁹¹ Поред тога, власт је истицала како би посебно на овом питању требало показати „чврстину наше народне власти и државне администрације”.⁹²

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије
- Фондови: Министарство финансија ФНРЈ (12)-
- Савез комуниста Југославије (507)

Објављени извори

- *Демократија Милана Грола*, уредио Десимир Тошић, Харо: Наша реч, 1990.
- *AVNOJ i Revolucija, Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Priredili Slobodan Nešović i Branko Petranović, Beograd: Narodna knjiga, 1983.
- *Zapisnici NKOKJ-a i Privremene vlade DFJ 1943–1945*. Priredili Branko Petranović i Ljiljana Marković, Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito”, 1991.
- *Службени лист ДФЈ*
- *Српски биографски речник*, књ. 1, А–Б, Нови Сад: Матица српска, 2004.
- *Српски биографски речник*, књ. 3, Д–З, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Тито, Јосип Броз. *Говори и чланци*, књ. II. Загреб: Напријед, 1959.

---

89 Исто.

90 АЈ, 12-470.

91 АЈ, 12-488.

92 Исто.

- *Треће заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије. Заседање Привремене народне скупштине, 7–26. август 1945. Стенографске белешке*, Београд: Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1952.

Мемоарски извори

- Đilas, Milovan. *Vlast*, London: Naša reč, 1983.
- Јовановић, Драгољуб. *Политичке успомене*, књ. VIII. Београд: Службени гласник / Култура / Правни факултет Универзитета / Архив Србије и Црне Горе / „Филип Вишњић”, 2008.

Периодика

- *Демократија* (1945. године)
- *Борба* (1945. године)
- *Политика* (1945. године)

Литература

- Koštunica, Vojislav; Čavoški, Kosta. *Stranački pluralizam ili monizam: obnova i zatiranje posleratne opozicije*, Beograd: Privredno-pravni priručnik, 1990.
- Милићевић, Наташа. *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, Београд: ИНИС, 2009.
- Митровић, Момчило. *Изгубљене илузије*, Београд: ИНИС, 1997.
- Obradović, Marija. „*Narodna demokratija*” и *Jugoslaviji 1945–1952.*, Beograd: INIS, 1995.
- Павловић, Момчило. *Историја Демократске странке 1941–1951*, књ. III. Београд: Службени гласник / ИСИ, 2009.
- Павловић, Момчило. *За Тита или за Краља: избори за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945*, Београд: ИСИ, 2007.
- Петрановић, Бранко. „Грађанске странке у Југославији 1944–1948 и њихов карактер”. *Историјски гласник*, 1/1969, 71–85.
- Петрановић, Бранко. „Обнова у Београду 1944–1945”, *Годишњак града Београда*, XVII/1970, 165–199.
- Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd: ISI, 1969.
- Petranović, Branko. *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd: Institut društvenih nauka / Odeljenje za istorijske nauke, 1964.
- Petranović, Branko. „Prilog izučavanju planiranja i finansiranja privredne obnove u Jugoslaviji 1945–46”. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2/1963, 88–101.

- Petranović, Branko. „Pomoć UNRE Jugoslaviji”, *Otisak iz Zbornika radova istorija XX veka* II (1961), 163–224.
- Ракоњац, Александар. „Исхрана становништва Југославије у периоду обнове (1945–1947)”, *Зборник Матице српске за историју*, 94/2016, 73–89.
- Ћирковић, Војислав. „Демократија Милана Грола и њена идеолошко-политичка улога у јесен 1945. године”, *Годишњак града Београда*, XXV/1978, 357–369.
- Svetković, Srđan. *Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd: ISI, 2006.
- Цветковић, Срђан. *Портрети дисидентата*, Београд: ИСИ / Центар за унапређивање правних студија / Истраживачко-издавачки центар Демократске странке, 2007.
- Škoro, Srđan. *Narodni front u političkom životu Jugoslavije: 1947–1953. godine*, magistarski rad, Beograd, 1989.

Siniša Tadić

Newspaper Demokratija on Black Market and Speculation in 1945

Summary

During its short existence, newspaper *Demokratija* paid special attention to the economic issues and possibilities for the development of the country. The end of the World War II conditioned a difficult economic situation, in which it was necessary to supply a large part of the population with basic foodstuffs in a short period of time. Economic interventions by the state marked control of prices, their definition and setting of maximum values. Since this was coupled with a low scope of production, shortage of professional staff, poor road connections and a great shortage of the basic foodstuffs, the situation was getting really serious. The strict and insufficiently flexible price policy hindered the enthusiasm of the entrepreneurs and traders. Direct consequence of this was the rise of speculation and development of black market. According to the estimates of government workers, the speculation was mostly wide spread in the territory of Federal Serbia, where the prices fluctuated daily. The government tried to stop the development of the black market using various measures, which only deepened the crisis. Demonstrations have been organised, anti-black market committees established and speculators arrested. This issue was also used for fight against the remaining political opponents. Workers and farmers were facing a fight for survival due to low income. According to *Demokratija*, it was necessary to provide the population with proscribed prices. Since this was not possible in practice, they asked for a fully free market. They also requested coordinated work of the state and private initiative, revision of the system of maximum prices, improved system of supply, from which the establishment of a real price system could stem. Organised market is the only one in which the black market cannot function. Strong control of the private sphere by the state naturally encouraged the state sector, which was not strong enough to drive the economy and set it on “healthy” economic foundation.

Синиша Тадић

Газета Демократија о черной бирже и спекулацији 1945-ого года

Резюме

Демократија в течение своего краткосрочного существования особое внимание уделила экономическим вопросам и возможностям экономического развития страны. Конец второй мировой войны повлиял на тяжелую экономическую ситуацию, в которой в короткие сроки надо было обеспечить основными жизненно необходимыми продуктами питания большое количество населения. Интервенция государства в экономике обозначала контроль цен, их прописание и максимизирование. Если к этому добавить низкий объем производства, нехватку профессиональных кадров, плохие транспортные связи и большую нехватку основных жизненно необходимых продуктов питания, то ситуация приобрела серьезные размеры. Резкая и недостаточно гибкая политика в плане цен препятствовала взлету предпринимателей и торговцев. Прямым последствием явились явление спекуляции и развитие черной биржи. Спекуляция, по оценкам государственных чиновников, больше всего зажила на территории Федеральной Сербии, где цены ежедневно колебались. Власть пыталась предотвратить развитие черной биржи за счет разных мер, которые только углубляли кризис. Были организованы демонстрации, установлены комитеты по борьбе против черной биржи и арестовывали спекулянтов. Кроме того, этим вопросом пользовались в целях противостояния остатку политических соперников. Работникам и крестьянам предстояла борьба за экзистенцию из-за низких доходов. По писанию „Демократији“ нужно было обеспечить население прописанными ценами. Так как на практике это не было возможным, требовалась абсолютная свобода рынка. Требовались координированная работа государственной и частной инициативы, пересмотр системы максимальных цен, улучшение системы снабжения, из которого исходило установление реальной системы цен. Только на регулируемом рынке черная биржа не могла функционировать. Сильный контроль государства в сфере экономики естественно стимулировал государственный сектор, у которого не было возможности запустить экономику и поставить ее на „здоровые“ экономические основы.